

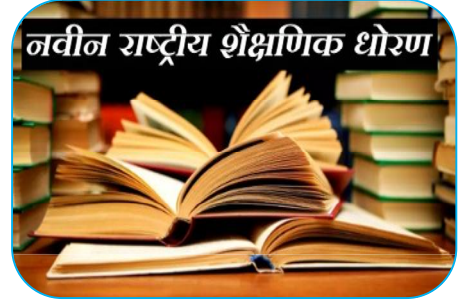

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणामध्ये गुणवत्ता विकासामध्ये शिक्षकांची भूमिका

श्री. सुदर्शन शिंदे

प्रस्तावना :

केंद्रीय मंत्रिमंडळाने नवीन राष्ट्रीय शिक्षण धोरण मंजूर केले आहे, NEP आणि मनुष्यबळ विकास मंत्रालयाचे (MHRD) आता शिक्षण मंत्रालय असे नामकरण करण्यात आले आहे. 29 जुलै 2020 रोजी राष्ट्रीय मीडिया केंद्रात रमेश पोखरियाल 'निशंक' आणि केंद्रीय मंत्री प्रकाश जावडेकर यांनी ही घोषणा केली होती. नवीन इस्रोचे माजी प्रमुख के कस्तुरीरंगन यांच्या नेतृत्वाखालील समितीने नवीन राष्ट्रीय शिक्षण धोरण तयार केले आहे. राष्ट्रीय शिक्षण धोरण २०२० हे देशातील शालेय आणि उच्च शिक्षण व्यवस्थेत परिवर्तनकारी सुधारणा आणेल, ज्याचा उद्देश "भारताला जागतिक ज्ञान महासत्ता" बनवण्याचे आहे.

शिक्षण व्यवस्थेत शिक्षकांचे महत्त्व लक्षात घेऊन NEP-2020 ने राष्ट्रनिर्मितीसाठी शिक्षकांच्या अपेक्षित गुणांसह शिक्षकांची भूमिका अधोरेखित केली आहे. या धोरणात शिक्षकांना शिक्षण व्यवस्थेत अत्यंत आवश्यक मूलभूत सुधारणांच्या केंद्रस्थानी ठेवण्यात आले आहे. देशाच्या भावी पिढीला आकार देताना आपल्या समाजातील सर्वात आदरणीय आणि आवश्यक सदस्य म्हणून सर्व स्तरांवर शिक्षकांची पुनर्स्थापना करण्यावरही धोरणाने भर दिला आहे. एक पाऊल म्हणून, NEP-2020 ने पारदर्शक पद्धतीमध्ये चांगल्या शिक्षकांची भरती, स्वायत्तता देताना प्रत्येक शिक्षकामध्ये जबाबदारीची आणि जबाबदारीची जाणीव निर्माण करण्याबाबतही सविस्तर सांगितले आहे. हेही वाचा-आमदार कायदा मोडणारा म्हणून आम्ही कौतुक केले पाहिजे की शिक्षकाची भूमिका केवळ चार भिंतींच्या वर्गात शिकवण्यापुरती मर्यादित नाही, तर अभ्यासक्रमाचा अभ्यासक्रम विकसित करणे, दर्जेदार पुस्तके आणि अभ्यास साहित्य तयार करणे, अध्यापन-शिक्षण पद्धतीमध्ये नावीन्य, विद्यार्थ्यांचे मूल्यांकन करणे, विद्यार्थ्यांचे मार्गदर्शन करणे इ. NEP 2020 ने त्यामुळे सशक्तीकरणासह समाजातील शिक्षकांचा उच्च सन्मान आणि दर्जा पुनर्संचयित केला आहे. त्यानुसार, क्षमता निर्मितीसाठी एक कृती आराखडा तयार करण्यात आला आहे जेणेकरून मानवनिर्मिती निर्दोष होईल. त्याच वेळी, NEP ने शिक्षकांसाठी आवश्यक गुणधर्मांचे तपशीलवार वर्णन केले आहे जेणेकरून त्यांना NEP ची उद्दीष्टे साध्य करण्यासाठी चांगले शिक्षक बनवता येतील आणि ते फलदायी बनतील.

NEP-2020 मध्ये वर्णन केल्याप्रमाणे, प्रायोगिक किंवा वास्तविक जगातील शिक्षणावर भर देण्यात आला आहे. यासाठी, अनुभवात्मक शिक्षण आणि गंभीर विचार वाढविण्यासाठी अभ्यासक्रमाची सामग्री कमी करण्याचा सल्ला देण्यात आला आहे. हाताने शिकणे, कला-एकात्मिक आणि क्रीडा-एकीकृत शिक्षण अधिक प्रभावी असू शकते आणि शिक्षकाने या शिकवण्याच्या पद्धतीचा अवलंब केल्याने आमच्या शिक्षण कार्यक्रमांमध्ये अधिक गतिमानता येऊ शकते. NEP 2020 ने गळती कमी करण्यावर भर दिला आहे आणि सर्व स्तरांवर शिक्षणाचा सार्वत्रिक प्रवेश सुनिश्चित करण्यासाठी कोठेही सर्वांसाठी शिक्षणाची तरतूद केली आहे. प्रत्येक शिक्षकांनी, विशेषतः शालेय स्तरावर, राजदूत म्हणून काम केले पाहिजे हे नमूद करण्यासारखे आहे की सर्वसमावेशक, बहु-विषयक आणि सर्वत्र उपलब्ध शिक्षणासाठी विविध तरतुदी प्रस्तावित करताना, NEP 2020 ने पारदर्शकता, शिक्षकांचे प्रशिक्षण, पदोन्नतीचे मार्ग, चांगल्या कामांसाठी प्रोत्साहन, सामाजिक सुरक्षिततेसह चांगले वेतन यासह दर्जेदार शिक्षक भरती प्रक्रियेची शिफारस केली आहे. जेणेकरून राष्ट्रनिर्माता त्यांना नियुक्त केलेल्या हेतूसाठी स्वतःला समर्पित करू शकतील. तथापि, अध्यापनाव्यतिरिक्त, आजकाल, प्रत्येक शिक्षकाची

एका संस्थेत अनेक भूमिका बजावल्या जातात जिथे काही जबाबदाऱ्या प्रशासकीय असतात, ज्यात विविध कार्यक्रमांचे आयोजन करणे, विद्यार्थ्यांच्या आणि कर्मचाऱ्यांच्या बाबी हाताळणे इत्यादी .

शिक्षक शिक्षणासाठी एक नवीन आणि व्यापक राष्ट्रीय अभ्यासक्रम फ्रेमवर्क, NCFTE 2021 तयार केले जाईल. राज्य सरकार, संबंधित मंत्रालये / केंद्र सरकारचे विभाग आणि विविध तज्ञ संस्थांसह यांच्याशी चर्चा केल्यानंतर ही चौकट विकसित केली जाईल आणि सर्व प्रादेशिक भाषांमध्ये उपलब्ध करून दिली जाईल. NCFTE 2021 व्यावसायिक शिक्षणासाठी शिक्षक शिक्षण अभ्यासक्रमाच्या आवश्यकतांवर देखील लक्ष केंद्रित करेल. अध्यापनशास्त्राचे पैलू निवडण्यात शिक्षकांना अधिक स्वायत्तता दिली जाईल, जेणेकरून ते त्यांच्या वर्गात विद्यार्थ्यांना सर्वात प्रभावी वाटतील अशा पद्धतीने शिकवू शकतील. शिक्षक सामाजिक -भावनात्मक शिक्षणावर देखील लक्ष केंद्रित करतील. कोणत्याही विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासाचा एक महत्त्वाचा पैलू म्हणून शिक्षकांना शिकवण्याच्या नवीन पद्धतींसाठी ओळखले जाईल जे त्यांच्या वर्गात शिकण्याचे परिणाम सुधारतील. शिक्षकांना स्वतःची सुधारणा करण्यासाठी आणि त्यांच्या व्यवसायातील नवीनतम नवकल्पना आणि प्रगती जाणून घेण्यासाठी सतत संधी दिल्या जातील. हे स्थानिक, प्रादेशिक, राज्य, राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय कार्यशाळा तसेच ऑनलाईन शिक्षक विकास मॉड्यूलसच्या स्वरूपात अनेक पद्धतींमध्ये दिले जातील. प्रत्येक शिक्षकाला त्यांच्या स्वतःच्या आवडीनुसार चालवलेल्या त्यांच्या स्वतःच्या व्यावसायिक विकासासाठी दरवर्षी किमान 50 तास सीपीडी मध्ये सहभागी होण्याची अपेक्षा केली जाईल. सीपीडी संधी, विशेषतः, मूलभूत साक्षरता आणि संख्याशास्त्र, शिक्षण परिणामांचे रचनात्मक आणि अनुकूलिकरण मूल्यांकन इत्यादींविषयी नवीनतम शिक्षणशास्त्रांना पद्धतशीरपणे समाविष्ट करेल. हे कार्यक्षमता, पदोन्नती आणि पगाराची एक मजबूत गुणवत्ता-आधारित रचना विकसित केली जाईल, प्रत्येक शिक्षक टप्प्यात अनेक स्तरांसह, जे उत्कृष्ट शिक्षकांना प्रोत्साहित करते आणि ओळखते.

शिक्षकांनी एकात्मिक आणि बहु-विषयक दृष्टिकोन आणि 21 व्या शतकातील कौशल्यांच्या विकासाची आवश्यकता समजून घेणे आणि स्वीकारणे आवश्यक आहे. शाळा स्तरावर एनईपीची अंमलबजावणी करताना, शिक्षक बंधूसाठी मजबूत समन्वय, सहकार्य आणि कौशल्य आणि चारित्र्य निर्मितीद्वारे विद्यार्थ्यांच्या जीवनात परिवर्तन घडवण्याची प्रेरणा असणे अत्यावश्यक बनते. शिक्षकांव्यतिरिक्त, एनईपीच्या यशस्वी अंमलबजावणीची जबाबदारी राष्ट्रीय अभ्यासक्रमाच्या आराखड्यात समाविष्ट असलेल्यांवर आहे - अभ्यासक्रम आणि मूल्यांकन आणि मूल्यमापन धोरणे यात जर शिक्षक कमी पडले, तर NEP धोरण मागे पडेल आणि लाखो तरुण पदवीनंतर योग्य रोजगारासाठी संघर्ष करतील. म्हणून शासकीय शिक्षण/उच्च शिक्षणाच्या धोरण निर्मात्यांनी त्याला पाठिंबा दिला पाहिजे अशा सेवा-पूर्व आणि सेवा-अंतर्गत अशा दोन्ही शिक्षकांच्या शिक्षण कार्यक्रमाचे मॅपिंग करून सरकार/शाळा प्रमुखांनी शिक्षकांना समर्थन दिले पाहिजे.

NEP शिक्षकांचे योगदान, त्यांचे बलिदान आणि या व्यवसायाची प्रतिष्ठा, आदर आणि सन्मान राखण्याच्या प्रयत्नांवर भर देते. हे फक्त तेव्हाच घडू शकते जेव्हा धोरणकर्ते भारतीय प्रशासकीय सेवा किंवा राज्य नागरी सेवांच्या धर्तीवर शिक्षक भर्ती मंडळ/ भारतीय शिक्षण सेवांसारखी स्वतंत्र एजन्सी तयार करण्याचा आणि सुमारे एक दशकापासून प्रलंबित असलेल्या शिक्षकांच्या भरतीला गती देण्याचा विचार करतात.

जर हे अंमलात आणले गेले तर येत्या काळात भारताला विश्वगुरू होण्याच्या दिशेने नेतील.

प्रस्तावित नवीन शिक्षण धोरण (२०२०), जे समस्या सोडवण्यावर आणि गंभीर विचार करण्याच्या कौशल्यांवर भर देते, भारतीयांच्या पुढच्या पिढीला शेवटी 'जीवनासाठी तयार' होण्यास आणि अनिश्चित भविष्यात नेव्हिगेट करण्यास मदत करेल. भारतातील शिक्षकांसाठी, कोविड -19 संकटामुळे समोर आलेल्या वास्तवाने त्यांच्याशी जुळवून घेण्याची आणि नवकल्पना करण्याची क्षमता तपासली आहे. त्यावर आमच्या शिक्षकांनी समर्पणाने मात केली आहे, चपळतेने विद्यार्थ्यांना दूरस्थपणे ऑनलाईन शिकवण्याचे आव्हान आहे.

एनईपी २०२० मुळे शिक्षकांना त्यांच्या वर्गात अनुकूलता आणि नावीन्य या समान मूल्यांची जोपासना करण्याची संधी मिळेल. NEP चे मुख्य फोकस क्षेत्र 'अध्यापनाची गुणवत्ता' बदलत आहे, जिथे शिक्षकांना नेतृत्व बदलण्यासाठी अधिकार दिले जातील. फिनलॅंडमधील शाळा विद्यार्थ्यांना लहानपणापासूनच वेगवेगळ्या विषयांद्वारे वास्तविक जगाच्या समस्यांकडे पाहण्याचे आव्हान देतात-उदाहरणार्थ, गणित हवामान बदलावर उपाय करू शकते का. NEP ने 2040 पर्यंत सर्व उच्च शिक्षण संस्था बहु-अनुशासनात्मक बनवण्याची कल्पना केल्यामुळे, हा दृष्टिकोन शाळेतच सुरू करावा लागेल 'कला,' 'विज्ञान' किंवा 'वाणिज्य' सारख्या एकाच प्रवाहात शिक्षण घेतात. विद्यार्थ्यांना विविध दृष्टिकोनातून समस्यांचे विश्लेषण करण्यासाठी शिकण्याच्या एकात्मिक दृष्टिकोनातून शिकवणे आवश्यक आहे. भविष्यातील शिक्षकांना सतत व्यावसायिक विकासाची आवश्यकता आहे. NEP लागू केल्यामुळे, आम्ही अशा जगाच्या जवळ जाऊ, जिथे 'शहरी नियोजन' हा अभ्यासक्रम एक दिवस अनेक विद्याशाखा सदस्य शिकवतील. अभियांत्रिकीपासून कला प्राध्यापकांपर्यंत, विद्यार्थ्यांना शिक्षण लवकर आत्मसात करण्यासाठी मार्गदर्शन करून, शिक्षक अखेरीस त्यांना करिअरच्या अधिक संधी मिळविण्यासाठी मार्गदर्शन करू शकतील. वर्गात सहभाग वाढवण्यासाठी आणि NEP द्वारे परिकल्पित 'चौकशी-आधारित, चर्चा-आधारित पद्धती' ला प्रोत्साहन देण्यासाठी शिक्षकांना अध्यापनात नाट्यमय बदल करावे लागतील. ज्या शिक्षकांनी कोविड -19 संकटातून

ऑनलाईन अध्यापन केले आहे ते प्रतिबद्धता निर्माण करण्यासाठी वर्गखोल्यामधील विविध पैलूंचा शोध घेऊन त्यांचा प्रभाव वाढवू शकतात. उदाहरणार्थ, फ्लिप केलेल्या वर्गखोल्यांसह, व्याख्याने पूर्व-रेकॉर्ड केली जाऊ शकतात आणि व्हिडिओ म्हणून सामायिक केली जाऊ शकतात, त्या ज्ञानाचा उपयोग कसा करावा यावरील चर्चेसाठी वर्गाचा वेळ वापरला जातो. समस्या सोडवण्यासाठी शिक्षक तंत्रज्ञानावर देखील अवलंबून राहू शकतात. शिक्षक प्रत्येक विद्यार्थ्यासाठी सूचना आणि मूल्यांकन तयार करण्यास सक्षम असतील. ते असाइनमेंट पर्सनलाइझ करण्यात सक्षम होतील जेणेकरून विद्यार्थी त्यांच्या सामर्थ्यानुसार शिकतील किंवा प्रत्येक विद्यार्थ्यासाठी अद्वितीय शिक्षण मार्ग तयार करतील. तंत्रज्ञानाचा रणनीतिक वापर करून, शिक्षकांना त्यांचा प्रभाव वाढवण्याची आणि प्रत्येक विद्यार्थ्याचा प्रभावीपणे लाभ घेण्याची संधी आहे.

संदर्भ:

1. राष्ट्रीय शिक्षण धोरण 2020, मनुष्यबळ विकास मंत्रालय, भारत सरकार, भारत सरकारच्या राजपत्रात प्रकाशित, 29 जुलै 2020
2. <https://www.sentinelassam.com/editorial/nep-2020-and-desired-attributes-of-teachers-550398>
3. MHRD- Government of India (2019)- Ministry of Human resource development- New Education Policy 2019 booklet
4. NCERT (2005), **National curriculum framework 2005**
5. <https://kstacademy.in/en/featuredarticle-2/national-education-policy-2020-pro-k-balaveera-reddy/>